

Harezm Türkçesindeki Pekiştirme Enklitikleri

Reinforcement Enclitics In Khorezmian Turkish

Güllü Özdemir

Dr., Türkiye

e-posta gullubosca@gmail.com

orcid 0000-0002-7769-1247

doi 10.54316/dilarastirmalari.1111636

Atıf

Citation

Özdemir, Güllü (2022).
Harezm Türkçesindeki
Pekiştirme Enklitikleri.
Dil Araştırmaları, 31: 215-
235.

Başvuru

Submitted

30.04.2022

Revizyon

Revised

25.06.2022

Kabul

Accepted

21.09.2022

Çevrimiçi Yayın

Published Online

30.11.2022

ÖZ

Klitik, kelime ile ek arasında davranış sergileyen ögeler için kullanılan bir terimdir. Müstakil bir kelimenin fonolojik formuna sahip olan klitikler kendilerinden önceki unsura fonolojik olarak bağlı bulunabilecekleri gibi kendilerinden sonraki unsura da bağlı olabilirler. Söz konusu klitikler Türkçenin yapısı gereği kendilerinden önceki unsura bağlanırlar ve bu sebeple enklitik olarak adlandırılırlar.

Bu çalışmada öncelikle klitik ve enklitik kavramlarından bahsedilip, konu ile ilgili yapılan çalışmalara değinildi. Ardından Harezm Türkçesi metinlerindeki pekiştirme enklitikleri tespit edilip incelenmeye çalışıldı ve çalışma neticesinde elde edilen bilgiler sonuç kısmında belirtildi.

Anahtar Kelimeler: Harezm Türkçesi, Klitik, Enklitik, Pekiştirme

ABSTRACT

Clitic is a term used for elements that exhibit behavior between the word and affix. Clitics which have the phonological form of a individual word can be phonologically connected to the element before them as well as the element that follows them. The clitics are linked to the preceding element due to the structure of Turkish and for his reason they are called enclitic.

In this study, first of all, the concepts of clitic and enclitic are mentioned and the studies in this subject are emphasized. After that reinforcement enclitics in Khorezmian Turkish texts were determined and analyzed and obtained information was stated in the conclusion part.

Keywords: Khorezmian Turkish, Clitic, Enclitic, Reinforcement

0. Giriş

Klitik, kelime ile ek arasında davranış sergileyen ögedir. Müstakil bir kelimenin fonolojik formuna sahip olan klitik vurgulu değildir ve cümlede fonolojik olarak bağlı olduğu kelime ile birlikte özel bir konumda bulunmak zorundadır (Trask 1993: 46). Trask'ın *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics* adlı çalışmasında kendisinden önceki unsura fonolojik olarak bağlı bulunan klitikler *enklitik* (Trask 1993: 91), kendisinden sonraki unsura fonolojik olarak bağlı bulunan klitikler ise *proklitik* olarak adlandırılır (Trask 1993: 219). Trask, klitiğin bağlı bulunduğu bu unsuru “host” olarak ifade eder. Klitiğin bağlı olduğu ve kendisinden önce gelen unsuru “a preceding host”, sonra gelen unsuru ise “a following host” olarak adlandırır (Trask 1993: 46-47). Ercilasun, klitikler için önemli olan bu “host” teriminin Türkçeye “ağırlayıcı” olarak çevrilebileceği görüşündedir (Ercilasun 2008: 41).

Erdal, klitiği bağımsız bir kelimeyle fonolojik bir birim oluşturan anlam taşıyıcı olarak tanımlar. Klitiklerin fonolojik olarak ek, morfolojik olarak kelime sayılabileceğini belirtir (Erdal 2000: 41).

Klitik konusu ile ilgili *sonasığınık* (enklitik) ve *önesiğınık* (proklitik) terimlerinden bahseden Vardar, vurgudan yoksun olan ve kendisinden önceki sözcükle birlikte bir vurgu birimi oluşturan ögeyi *sonasığınık* (Vardar 2002: 178), kendisinden sonraki sözcükle birlikte bir vurgu birimi oluşturan ögeyi ise *önesiğınık* olarak tanımlar (Vardar 2002: 154).

Türkçede *ek-edat*, *kuvvetlendirme edatı*, *pekiştirme edatı* vb. terimlerle karşılanan *enklitik* konusu ile ilgili İpek (2009a, 2009b), Gül (2015) ve Koca (2018)'nin çalışmaları dikkat çekicidir.

Söz konusu çalışmaların yanı sıra Türkçe enklitikler üzerine yapılmış önemli bir çalışma olan “La Enklitiği ve Türkçede Bir ‘Pekiştirme Enklitiği’ Teorisi” adlı çalışmasında Ercilasun’un tarihî ve yaşayan Türk lehçe ve ağızlarından tespit ettiği pekiştirme enklitikleri şunlardır: *A(y)*, *AgU(>Av)*, *An*, *Aaη*, *çU(>-çI, -şI, -sI, -jI)*, *DA*, *du(dū, dō, duo)*, *gI*, *gU*, *hA*, *I*, *i*, *kAn*, *kA:(y)*, *kū*, *lA*, *II/U*, *mA*, *mAt*, *mU*, *ne (>-nA)*, *ok (>Ok, -ak, -k)*, *sA*, *si*, *-sin*, *-şe*, *şU*, *U*, *-(I)y* (Ercilasun 2008: 43).

Eski Türkçe döneminden itibaren var olan bu yapılar ile ilgili bu çalışmada Harezmi Türkçesi çerçevesinde sadece pekiştirme işlevindeki enklitikler ele alınıp incelenmeye çalışılacaktır.

1. A

Tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde yaygın olarak kullanılan ve genellikle ünlem edatı başlığı altında incelenen A klitiğinin cümle başında ve sonunda olmak üzere iki tür kullanımından bahsedilir (Üstüner 2000:190; Hacıeminoğlu 2015: 218; 2015: 293). Özellikle cümle sonunda çekimli fiillerden sonra kullanıldığında anlamı pekiştirir (Üstüner 2000: 190; Tekin 2003: 162; Hacıeminoğlu 2015: 218; İpek 2009a: 58; vd.).

Türkçede A klitiğinin kullanıldığı *güzeltene*, *kibarcana*, *böylecene*, *iyicene*, *hemene*, *gelirkene*, *olurkana*, vb. (Üstüner 2000: 194-202) örneklerinin yanı sıra emir ve şart kipi

teklik 2. şahıs çekimlerinden sonra kullanımı da mevcuttur (Mansuroğlu 1998: 161; Üstüner 2000: 197-198; Hacıeminoğlu 2000: 151; 2008: 191; Koca 2018: 202-208).

Harez m Türkçesi metinlerinde A enklitiğinin fiilin emir ve şart kipi teklik 2. şahıs çekimlerinden sonra kullanımı tespit edilir. Ayrıca söz konusu enklitiğin bu dönem metinlerinde ekleşme temayülü gösterdiği görülür.

Fiillerden Sonra:

Şart kipi teklik 2. şahıs çekimlerinde karşılaşılan *-sañgan/-señgen* eki geldiği örneklerde kuvvetlenmiş şart anlamı taşır. *-sañg-a+n/-señg-e+n* şeklinde izah edilebilecek olan ekteki *-a/-e* çağrı hâli denilen ve şart kipinden sonra bir kuvvetlendirme edatı görevi gören bir ektir. *-n* ise yanlış benzetme yoluyla eklenen bir vasıta hâli eki olabilir (Hacıeminoğlu 2000: 151).

*uş andın aydı iy ferzâne ferhād
kerek kim kılsañgan imdi mini şād* (HŞ 118/2380)

*açılmış körsenğen bir hoş gülistān
anıñg birle bizenmiş bolsa büstān* (HŞ 221/4490)

*kılıç ursañg kuluñg min cāvidāne
eger oқ atsañgan bağrım nişāne* (MN 44)

Karahanlı Türkçesinde *bil-e*, *eg-e*, *tur-a*, *kör-gil-e*, *yan-gıl-a* (Hacıeminoğlu 2008: 191), *aç-a*, *edgü kıl-a* vb. (Mansuroğlu 1998: 161) örneklerini gördüğümüz emir kipi teklik 2. şahıs çekiminden sonra kullanılan A enklitiği örneklerine Harez m Türkçesi metinlerinde de rastlanır.

*ķamer pāre boldı işāret bile
ķatıñ taş ma kēldi ķatında tile
taķı bilgil enşāri oğlanları
ölüp bāz tirildi munı keğ bile* (MM 34/4)

(Şunu iyi bil ki, [onun bir] işaretiyle ay ikiye ayrıldı. Sert taş da [onun] katında dile geldi. Ensari çocukları ölüp yeniden dirildi.)

Erdal, Türkiye Türkçesindeki klitikleri altı gruba ayırır. Bu grupların içinde “dikkat çekici unsurlar” olarak adlandırılabilirliğini söylediği bir grupta *mI*, *dA*, *Dİr* ve *(y)sA* klitiklerinin yanında kimsenin klitik olarak kabul etmediğini söylediği *bile*’den de bahseder. Söz konusu klitiğin bürünsel olarak kendinden önceki kelime ile ilişkili olduğunu ve dizi içindeki dağılımında klitik gibi davrandığını ifade eder (2000: 42-43). Hatta birçok yönden *dA*’ya benzeyen *bile* “hatta” ile ilgili şu örneği de verir: “*Keman çalıyor bile olabilir*” (2000: 46).

Söz konusu yaklaşımın ardından yukarıda verilmiş olan örnekte karşımıza çıkan *bile*, Erdal’ın bahsettiği “hatta” anlamında kullanılan *bile* ile karıştırılabilir. Ancak bu noktada anlama dikkat etmek gerekir.

Harez m Türkçesi metinlerinde emir kipi teklik 2. şahıs çekiminin *-Ø* ve *-gII* ekleriyle yapıldığını biliyoruz. Bahsi geçen örnekteki *bile* de *bil-* fiilinin emir kipi teklik 2. şahıs

çekimine *A* enklitiğinin getirilmesiyle oluşur (bil-Ø-e). Bu enklitiğin benzer şekilde –gII ekiyle çekimlenmiş örneklerle de geldiğini aşağıdaki örneklerde görürüz.

*namâz içre secde tilâvet bile
vâcib bolsa hâli revân kılğıla
kılur bolsa şulbî bile niyyeti
keçer ekkisindin yakîn bilgile* (MM 114/2,4)

*teşehhüd okımağ soñ otruş bile
vacib ol haqîkat vacib tutğıla
tağı tekbirât 'ıyd namâzında hem
kêtürmek vacib ol munı keğ bile* (MM 110/2)

2. dA

Batı Türkçesinde yaygın olarak kullanılan *dA* klitiğinin menşei ve yapısı hakkında kesin bir şey söylemek henüz mümkün değilse de bu konuda bazı görüşler vardır.

Deny *dA*'nın kısalma yoluyla *dahi*'den geldiğini ileri sürer (Deny 1941: 258).

Tekin, Deny'nin görüşüne katılmakla birlikte bu görüşün inandırıcı olabilmesi için iki şekil arasındaki ses değişmesi safhalarının açıklanması gerektiğini söyler. Tekin bu edatın etimolojisini *dağı* > *dağ* > *dağ* > *da* şeklinde yapar ve 13. yüzyıl şairlerinden Şeyyad Hamza'nın *Yusuf u Zeliha* adlı mesnevisinde geçen *dağ* edatının *dağı* ile *da* arasında bir geçiş devresi olduğunu savunur (Tekin 1958: 276-277).

*Ol arada her biri şükr eyleye
Soñra andan dağ buları toylaya* (Yûsuf u Zalihâ 55[28b]/812)

Ergin ise *dA*'nın *dahi*'den türediği görüşüne katılmaz. *ma/me* edatına dayandırdığı *dA* edatının başındaki /m/'nin /d/ olmasını benzeşme veya analogik bir tesir olarak iddia eder (Ergin 1980: 360).

Ergin gibi Deny'nin görüşüne katılmayan Özmen bu konuda şunları yazar: “*da/de*'yi *dahi*'nin kısalmış biçimi olarak görmek oldukça zor görünüyor. Zira *da/de*'nin *dahi*'den gelmesi için ya bir kaynaşma ya da bir hece yutumu olması gerekir. Bu iki ses olayının da bu kelimedeki olması çok zayıf bir ihtimaldir” (Özmen 1987: 73). Özmen *dA*'nın türemesini şöyle izah eder: *tağı* > *tağı* > *dağı* > *dağı* > *dau* ~ *daa* > *dā* > *da/de* (Özmen 1987: 76).

Elöve, Tekin'in *dağ* edatı ile ilgili görüşüne katılmaz. Bahsi geçen edatın Çağataycada da kullanılan *tak*'tan türediğini ve “tek, yalnız, sadece, salt, sırf” anlamlarında olduğunu söyleyerek *dA* edatının türemesini şöyle izah eder: *tağı* > *dağı* > *dağı* > *dahi* > *daha* > *da(.)a* > *da/de* (Elöve 1958: 456).

Hacıeminoğlu da *dA*'nın *dağı*'dan gelebileceği yönündeki Ergin'in görüşüne katılır. *dA* ile *dağı*'nin yan yana yaşamış olmasının iki edatın birbirinden farklı menşelere bağlı olduğunu göstermeye yeteceğini düşünür, fakat *dA*'nın nasıl meydana geldiği konusunda bir şey söylemenin henüz mümkün olmadığını belirtir (Hacıeminoğlu 2015: 221-223).

Ercilasun ise Türkiye Türkçesindeki *da* enklitiğinin kökenini *dahi*, *taşı* gibi kelimelerde aramak veya *ma* bulaşması ile açıklamak yerine eskiden beri kullanılan bağımsız bir enklitik olduğunun düşünülebileceğini belirtir (Ercilasun 2008: 52).

Yaygın olarak Batı Türkçesinde görülen *da* enklitiği Harez m Türkçesi metinlerinde az sayıda örnekte karşımıza çıkar. Bu örneklerde söz konusu enklitiğin şart kipi ile çekimlenmiş fiillerden sonra kullanıldığı görülür.

'âlem boldum siniñg 'ışkıñgda ilge
*'alem bolsañg **da** yigrek bil ilge* (HŞ 162/3288)

*ögürse **de** kısrak zekât yok turur*
taşı bar taşı yok rivāyet erür
imām-ı mu 'azzam sirācü'l-verā
özindin bu êkki rivāyet kélür (MM 227/1)

3. erki

Eski Türkçe döneminden beri kullanılan *erki*, eklendiği cümleye şüphe, tereddüt, tahmin ve endişe anlamları katan ve daima soru cümlelerinin sonunda yer alan bir pekiştirme edatıdır (Korkmaz 2005: 621; Özkan 2007: 1406; İpek 2009a: 288).

Çağatay, *erki* edatından gelişen ve bugün Türkiye Türkçesinde *ki* şeklinde karşımıza çıkan bir soru tekit edatına dikkat çeker (Çağatay 1963: 245). XIV. yüzyıl başından itibaren yavaş yavaş kullanım alanından çekilmeye başlayan *erki*, Güney-batı lehçelerinde biraz daha farklı bir şekil alır. Hece kaynaşmasına ve /r/ düşmesine pek elverişli olan Oğuzca bu eski edatı *erki*>*iki*>*ki* şeklinde geliştirir (Korkmaz 2005: 623-624).

Eski Türkçe erki edatından türeyen bu *ki* edatının bugün Türkiye Türkçesinde dilimize Farsçadan geçmiş olan *ki* bağlacı ile hiçbir ilgisi yoktur. Bu edatın kullanıldığı cümleler *ki* bağlacının bulunduğu cümleler gibi birleşik cümleler değil basit soru cümleleridir. Ayrıca görevi bakımından da bağlama ve bağlamlık ile hiçbir ilgisi yoktur (Korkmaz 2005: 620-622).

Harez m Türkçesi eserlerinde soru cümlelerinden sonra kullanılan *erki* enklitiği örneklerde müstakil olarak kullanılıp kalıplaşma temayülü göstermez.

*Peygāmbēr 'as. kādğurdı taşı Cebre'il'ke intizā kılur erdi ne haber kelür **erki** tep* (NF 47/11)

*Ol un yoğurmuş erdim ol unnuñg hamīri keldi mü **erki**?* (NF 320/6)

*Dāyası [Zeliha 'ya] aydı: ... Yūsufnu ündegeyin taşı üzeñgizke kapuñı bağlayın taşı rāzıñgı ayğıl eger fermāñıñğa kirse kirdi ve eger fermāñıñğa kirmese qoğmağıl öz kuluñg turur ne **erki** bolğay? tedi* (NF 360/6-8)

*'Alī aytur meniñ hāñırım edin boldı mundağ mu kerek **erki**? tēp sordum* (KE 14v/7-8)
*Zühre yulduznu kördi gāyet yaruğ meniñ teñrim mundağ mu **erki** bu mu **erki**?* (KE 38v/3)

Sorar kızlarğa kim uşbu ni hāl tip
*ğalağ mu kördüm **erki** bu hayāl tip* (HŞ 31/592)
yana tenlerdin uşbu cānlar yitir

niteg ağrılır erki bir ħabar bir (HŞ 213/4332)

Harezmi Tükçesinde yavaş yavaş kullanım alanından çekilmeye başlayan *erki*, aynı kökten gelen **erken** ile şekilce karışmaya başlar (Korkmaz 2005: 623; Eckmann 2011: 36). *Erken* bazı örneklerde *erki* enklitiği görevinde kullanılır:

şahābalar ta ‘accub kıldılar kim bu ‘azıznıñ ne ‘amalı bar erken kim Peyğāambar ‘as. muñğa uçmağ birle bişārat kıldı (NF 413/2-3)

İbrāhīm peyğāMBER aydı... ne ‘aceb tüş kördüm rahmānī mü erki

¹ yā tağı şeytānī mü erkin (NF 213/1-2)

Ya ‘kūb yalavağ aydı: bu oğlan kimniñ turur kim köñlüm munı söwdi Yūsuf mu erken? (KE 106v/4-5)

Bir vaktta Mūsī ‘aleyhi ‘s-selām Benī İsrā ‘ılğa yawlağ pend bérür erdi köñlidin ketçi men teg kimerse bar mu erken tēp (KE 131r/6-7)

Süleymān aşuqtı adakımı köreyin tēp periler aymışlar teg mü erken tēp (KE 150r/15)

‘Abdu’l-Muḫḫalib aydı mundağ kuşlarını körmüşim yok niğe keldiler erken? (KE 180r/21-180v/1)

‘Abdu’l-Muḫḫalib aydı çerig keç kaldı helāk boldılar mu erken? (KE 180v/3)

4. 1A

Divānū Lûgātī’t-Türk’te Kaşgarlı bu edat ile ilgili şu açıklamayı yapar: “İşin tahakkukunu ve bitmesini gösteren bir edat olmak üzere fiillerin sonuna gelen bir edattır. Bunu Oğuzlar kullanır. ‘Ol bardı la’ (O gitti ya), ‘Ol keldi la’ (O geldi ya). Bu söz işin olduğunu bilmediği için dinleyen adamda bir parça inkâr anlamı bulunduğu zaman kullanılır. Bunu öbür Türkler bilmezler” (DLT C. III: 213).

Gabain, la/le’den “isimden sıfat yapan ekler” başlığı altında bahseder. la/le ile ilgili “çok eski ve ekseriya yüklem yahut cümle belirleyicisidir, çok seyrek” ifadelerini kullanarak konu ile ilgili *körkle* “güzel”, *ķurla* “kere”, *tünle* “geceleri” örneklerini verir (Gabain 2007: 47).

Arat, gerek eski metinlerde gerek konu ile ilgili şivelerde *ile* edatının kullanılmaması ve eski metinlerde rastlanan -la/-le ekinin menşe ve anlam bakımından izah edilmemiş olması bu hususta kesin bir söz söyleme imkânını vermemesine rağmen W. Bang’ın birle < bir-le (ile) izahının şu an için kabul edilebileceğini söyler (Arat 2006: 140).

Tulum, *dün*, *tañ*; *dünle*, *tañla* kelimeleri üzerinde durarak bu kelimelerin Eski Türkiye Türkçesi döneminde yapı ve anlamca farklı şekiller olduğunu belirtir. *Öy-le*, *dün-le*, *tañ-la* kelimelerindeki -la/-le’nin -la > ‘ile’den eski bir şekil olduğunu söyler. *Dün* ve *tañ* kelimelerinin ile edatı almış *dün-ile* > *dün-le*, *tañ-ıla* > *tañ-la* şekillerinin bu eski şekillerle önceleri kesin olarak ayrı yerlerde ve anlamlarda kullanıldığını ancak bu yakın benzerliğin zamanla iki şeklin karışmasına yol açtığını sonraları *tañla* ve *dünle* kaybolarak dilde *tañ* ve *dün* ile, bunların vasıta ekli şekilleri kaldığını ifade eder (Tulum 1980: 161). Bunun yanında *körk-le*, *kört-le*, *tirig-le*, *diri-le*, *ıssı-la*, *ac-la* gibi örneklere de değinen Tulum, sıfatların anlamını pekiştiren bu -la/-le’nin çok eski bir şekil

¹ Harekeli bir metin olan Arap harfli metinde kef (ك) harfi bu örnekte esre ile harekelendirilmiştir.

olduğunu ve menşei hakkında henüz kesin bir bilginin olmadığını söyler (Tulum 1980: 163-164).

Korkmaz, -la/-le eki alarak oluşan zaman zarfları konusunda hiç olmazsa *ile* edatının kullanılmış olduğu devir ve metinlerdekine ait olanların bu edat ile ilgisini kabul etmek gerektiğini, ancak örneklerin de hepsini ayrı eke bağlamamak, hiç olmazsa *ile* edatının kullanılmamış olduğu devir ve metinlerde rastlananların bu edat ile ilgisini şu an için şüphe ile karşılamanın yerinde olacağı görüşündedir (Korkmaz 2011: 33-34).

Önler, IA edatının *ile* kelimesinden kaynaklanmış olduğu yönündeki görüşlere katılmaz. Eski Türkçeden beri kullanılan IA'ya karşın *ile* kelimesine ilk olarak Çağatay metinlerinde rastlandığını belirterek *ile* kelimesinin kendisinden önceki kelimelerle birleşmesi sonucu ortaya çıkan -la/-le, -yıla/-yile ekleriyle eski zarf yapma eki olan IA'nın görev benzerliğinin etkisiyle de birbirine karışmış olduğunu ifade eder. Ayrıca *birle*, *ikile*, *üçvele* gibi sayı adlarına gelen IA'nın da bu zarf yapma eki olan IA'nın aynı olduğu savunur (Önler 1996: 9-15).

Ercilasun, “La Enklitiği ve Türkçede Bir ‘Pekiştirme Enklitiği’ Teorisi” başlıklı yazısında *enklitik* konusu üzerine odaklanıp IA için *enklitik* terimini benimsediğini ifade eder (Ercilasun 2008: 40).

la/le edatının kalıplaşmış olarak kullanıldığı *birle* > *bile* örneğinin yapısı ile ilgili Gabain, *bir+i-l-e* (biril- “birleşmek, bir olmak”) şeklinde bir izahta bulunur. Ancak *bile* (< *birle*) ile ilgisi olması gereken *bilen*'i *bilen* < *bir-le-n* (birle- “bir olmak, bir yapmak”) şeklinde gösterir (Gabain 2007: 96).

W. Bang'ın *birle* < *bir+le* (*ile*) şeklindeki izahı ise araştırmacılar tarafından genellikle kabul görür (Arat 2006: 140; Hacıeminoğlu 2015: 22; Tekin 2003: 150; Eraslan 2012: 278).

Harez m Türkçesi metinlerinde müstakil olarak bulunmayan IA enklitiği *bile* (< *birle*), *birle*, *birle*n örneklerinin yanı sıra *kat+la*, *kur+la*, *öy+le+n*, *tañ+la*, *tün+le*, *üze+le* örneklerinde de kalıplaşmış olarak karşımıza çıkar.

Cebrā'ıl 'aleyhi's-selām... aydı uçmağ tegme künde yétmiş katla Selmān'nu oğuşayur (KE 224r/1-3)

Cefādın inğremes bu yolda 'uşşāk

Vefādın cevriñgiz miñg katla hoşraq (MN 84)

Semāk bin Hırşe Resül 'aleyhi's-selāmğa keldiler yandılar kâfırlarğa üç kurla tepüdi (KE 223v/18-19)

Resül 'aleyhi's-selāmğa haber kıldılar keldi ol taşka suw saçtı metin alıp bi'smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm tēdi üç kurla metin urdı toñ taş kum teg uşandı (KE 228r/16-18)

Men aydım el-ḥamdü li'llāh li-ḥamdike İdi 'azze ve cellege ḥamd aytur-men saña yok üç kurla aydım (KE 235r/9)

Resül 'aleyhi's-selāmniñ cāni boğziña keldi erse közin açıp aydı yaā 'Azrā'ıl bir zamān şabr kılğul qarındaşım Cebrā'ıl kelsün yana bir kurla soñ dīdārın köreyin (KE 237v/17-18)

Bu tertīb üze Süleymān öylen namāzın kılğunça hük m kılur erdi (KE 137v/16)

Öylen namāzı vakti erdi Süleymān namāz kılup olturmış erdi (KE 140r/18)

*Cebrā ’l kēlip aydı ey İlyās Mevlī te ’ālā yarlıkar men hālīm-men evmez-men kulumğa aygıl kayu kün sançışmak tiler Ermele aydı **tañla** tiler-men (KE 159v/5-7)*

*Ey müslmānlar yamanlar birle qoldaşlık kılmañ **tañla** olar birle tamuĝĝa barmañ bu knki yaman eş qoldaşlar **tañla** barçası dşmen bolĝusı (KE 195v/20-21)*

*Peyĝāmbēr ’as. aydı ey yārānlarım siziñĝ ze bolsun **tnle** ayaĝlıĝ kılmaqlık sizlerdin oza keçgen mmetlerniñĝ edgleriniñĝ ’ādatı taķı **tnle** ayaĝlıĝ kılmaķ erdi (NF 313/6-8)*

*Ol ma ’nī çn kim bu muttaķī kullar **tnle** az uykuĝa barur erdiler taķı secdeleder kş istiĝfār kılur erdiler (NF 313/13-14)*

*Yana yarlıĝ boldı kapuĝlarına kan suwadılar **tnle** çıķarda biri birini tanımaķ çn (KE 115r/16-17)*

*Bular **tnle** yridiler kndz kizlendiler el haddiñe tēgdiler erse bir borlakĝa kirdiler (KE 117v/12-13)*

*Ṭāyif’niñ yigitleri **tnle** oturur szleşr erdiler (KE 204r/20-21)*

***Tnle** krmez kıldı anı (ME 57/4)*

***Tnle** basdı yaĝını (ME 102/1)*

Arat, *zele* kelimesinden bahsederken bunun *ze*’den faklı olarak, bir Şey zerinde daha çok baskı, vurgu ve ısrar ile durulduĝu zaman kullanıldıĝını belirterek, *la* morfeminin pekiştirme işlevine dikkat çeker (Arat 2006: 152-153).

*cihānniñ amāni faķīr himmeti
ganīler **zele** faķīr minneti
faķīr nē kim alsa ’azāb kēterr
taķı artar ēkki cihān devleti (MM 203/2)
zele ketrdi anı iş ze (ME 14/5)
zele keldi anıñĝ ze (ME 62/8)*

4.1.bile ~ birle

ner, “Trkçede Eş Sesli Son Çekim Edatı *bile* ve Kuvvetlendirme Edatı *bile*” adlı çalışmasında Trkçede eş sesli fakat farklı sentaks grevleri olan *bile* (< birle) “ile, beraber” son çekim edatı ile *bile* (< bil-e) “dahi, hatta” kuvvetlendirme edatının kkenleri, sz dizimindeki morfolojileri ve anlamları bakımından farklı olduklarına dikkat çeker (ner 2018: 18-19).

Erdal da klitikler ile ilgili yaptıĝı tasnifte “hatta” anlamındaki *bile*’nin tek başına klitik olarak kabul edilmesi gerektiĝini ifade eder. Her ne kadar hiç kimse tarafından klitik olarak kabul edilmese de sz konusu yapının brnsel olarak kendinden nceki kelime ile ilişkili olduĝunu ve dizi içindeki daĝılımında klitik gibi davrandıĝını belirtir (2000: 42-43).

Harezmi Trkçesi metinlerinde karşımıza çıkan *bile* nekleri incelendiĝinde sz konusu neklerdeki *bile*’nin *birle*’den gelişen son çekim edatı nekleri olduĝu grlr.

*Ysuf’ka başka yerde aydılar ... suwlar bar çimgenler çiçekler bar anda oynar biz oķ atar biz sen taķı bizim **bile** barsañĝ bolmaz mu tēdiler (NF 353/16-354/1)
Baķarlar bir kişi lp yatur taķı Barřıřā esrp bu ’avret **bile** ie oturur (NF 370/12)
ç kndin soñ yana sordı qorķunçdın aydılar muniñ yoruĝın **bile** almas miz (KE 89v/10)*

Ol kün Mekke kâfirleri Bedr tokuşı öçi üçün hatunların oğlanların bile alıp çıktılar (KE 223r/17-18)

anıñ cevri bile bağrım olup baş

karardı yaş öziüm közdin aқа yaş (HŞ 110/2202)

ajunda dâim edgüler bile bol

yaman közlüg katıñgda tapmasun yol (HŞ 26/498)

niçe efsün bile söz söylemek bu

süçüg söz içre ağu kizlemek bu (HŞ 171/3463)

bu cümle rusül enbiyâ serveri

Muhammed resül ol müzekkâ eri

şükür kılğu tün kün tazarru' bile

anıñ ümmeti kılmuşınğa berî (MM 7/1)

kamer pâre boldı işaret bile

katıg taş ma keldi katında tile

taķı bilgil enşâri oğlanları

ölüp báz tirildi muni keğ bile (MM 34/1)

Peygâmbere 'as. yigirmi tokuz gazât kıldı tokuz gazâta özi taķı kâfir birle uruştı
yigirmi gazâta şahâbalar uruştı özi uruşmadı (NF 6/13-14)

Peygâmbar 'as. 'nı 'Ataba atlıg kâfir taş birle urdı taķı mübârek tişini sındurdı (NF. 12/15-16)

Kaçan kim Ebrehe Ka 'be 'ke yawuķ kelmekke kaşđ kıldı erse ol Maħmüd atlıg fıli çökti
heç turmas neçeme kim têmür ırğaķlar birle ururlar heç yerindin kopmas (NF 42/14-15)

Mevlî kudreti birle ol ekegüniñ kudruķı kavıştı tamuğ içinde ne yılan bar erse Ciblî
kudruķındin taķı çıdan bar erse Tiblî kudruķındin turur (KE 4r/11-12)

Bir kün İblis yetmiş miñ ferişte birle kökdin Adem topraķınğa keldi elgi birle
Ādem 'nüñ karnını kaķdı içini kevek kördi (KE 6r/21-6v/1)

Mevlî 'azze ve celle kızıl altundın yaratılmış bir taht iddi güher birle muraşsa'
kılınmış andağuķ hil 'atler aña keddürdi altun tãc başınğa urdı ol taht üye olturdı (KE 7r/8-9)

İdris aydı kelgil ta 'âm yegeliñ aydı yemes men ferişte erdügin bilmedi tört kün İdris
birle turdu nesre yemedi (KE 20r/8-9)

Biz arıglar biz seniñ ögmekiñg birle taķı arıglayur miz sini (KT 5b/4)

Yâri tileñg şabr birle taķı namâz birle (KT 7a/6)

men anıñ 'ışķı birle muntig uş zâr

yanaşıp ol ağın yar birle oynar (HŞ 110/2201)

ağız tik ot timekdin köymez ermiş

karın tiş iti birle toymaz irmiş (HŞ 109/2183)

bu hasret birle bağrım pâre kıldı

özi ırğar mini ävâre kıldı (HŞ 110/2203)

köñül birle taşdıķ kerek bil burun

til ikrârı andın tutar ol orun

bu ikrâr u taşdıķ bolur râst kaçan

'ameldin üzeñde körünse yurun (MM 19/1)

bu cân birle tirig éren ölmes ol

bu cân kadri tégme kişi bilmes ol

nıfâķ kîne birle 'amel kılğuçı

bu cândın haber hem eser bulmas ol (MM 22/1)

üykürdi anlar üze atlığları birle ya 'nī çerigi birle (ME 3/6-7)
altun birle bezedi muşhafmı (ME 4/2)

4.2. birlen

Harezmi Türkçesinde *bile* ve *birle* kadar yaygın olmasa da *birlen* örneğine de rastlanır. *birle* edatından türemiş olan *bilen* edatının sonundaki -n ile ilgili Hacıeminoğlu, manayı daha da kuvvetlendiren bir vasıta hâli eki olabileceği gibi, fonksiyonu henüz tespit edilemeyen bir türeme ses de olabileceğini düşünür (Hacıeminoğlu 2015: 26).

Hak te 'ālā barçadın burun bir gevher yaratdı ol gevherğa heybet birlen nazār kıldı (KE 3r/9-10)

Bu yerler kökler bir kat erdi kudreti birlen yerni kökni birbirindin ayırdı her biri yeti kat boldı (KE 3r/16-17)

Şālih du 'ā kıldı ol taş iñranu başladı bir iñen çıkdı olar tilemiş teg bir ançada iñen botası birlen kopdı otlayu başladı (KE 34v/19-21)

Kaçan mü'min sewüg közi birlen nersege baksa Mevlī te 'ālā künenç turur (KE 95r/20)

Mende hiç 'amel-i şālih yok erdi muşlih oğlum bar erdi erte kēçe anıñ du 'āsı birlen bu nūrğa şāyeste boldum (KE 172v/2-3)

5. ma

Clauson, etimoloji sözlüğünde *ma/me* edatının farklı fonksiyonlara sahip olan *yeme* enklitiğinin bir kısaltması olduğu fikri üzerinde durur. Bazı durumlarda “ve” veya “da/de” anlamlarına gelen bu edatın kendinden önce gelen kelimeyi pekiştirdiğinden ve *kim* ve *ne* gibi soru edatlarından sonra kullanımından bahseder (Clauson 1972: 765).

Gabain, bu edatın sonuna geldiği kelimeyi kuvvetlendirdiğinden, aynı türden olmayan vasıflıkları ayırdığından ve aslında bir son çekim edatı olduğundan bahseder. Konu ile ilgili *mān ymā* “ben de”, *ançulayū+ma* “tam öyle”, *kayuma orunta* “her ne yerde” yani “her yerde”, *nāmā* “ne ise” gibi örnekler verir (Gabain 2007: 105).

Tekin, *yāmā* “ve, dahi, ... da” edatının **yām-* “ilave etmek, eklemek” fiilinden türediği görüşündedir (Tekin 2003:157-158; Eraslan 2012: 285). Temir, söz konusu edatın Ramstedt tarafından *yem-* “eklemek” > *yem-e* şeklinde, Kotwicz tarafından ise *ye-me* şeklinde morfolojik izahının yapıldığını belirtir. Temir, kendisinin de Kotwicz’in izahına katıldığını, *-me* hecesinin bütün Altay dillerinde sözlerin sonuna getirilen *da/de*, *dahi*, ve anlamlarında kullanılan *ma/me* edatı olduğunu söyler (Temir 1948: 34). Ayrıca *ma/me* edatının *yme*’den kısaltıldığı görüşünden ziyade *yme*’nin *ye-me* şeklinde *ma/me* edatının yardımıyla ortaya çıktığı görüşünü daha akılcı bulur (Temir 1948: 36).

Hacıeminoğlu, Batı Türkçesinde neredeyse hiç rastlanmayan bu edatın Eski Türkçe, Karahanlı ve Harezmi sahalarında sık kullanılan bir tekid ve bağlama edatı olduğundan bahseder. Kullanılışı ve görevi itibarı ile *ok/ök* ve *da/de* edatlarının aynı olduğundan ve kendinden önceki kelimenin genel ahengine uyarak ek özelliği gösterdiğine değinir (Hacıeminoğlu 2015: 248).

Harezmi Türkçesinde *ma/me* enklitiği çoğunlukla pekiştirme göreviyle kullanılsa da bağlama görevinde kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Bunun yanı sıra kalıplaşma

temayülü gösteren söz konusu enklitik genellikle isim ve zamir türü sözcüklerden sonra kullanılır.

İsimlerden Sonra:

*Tegme bir köknüñ kalıñlıkı beş yüz yıllık yer turur arası **ma** andağuk yana tegme bir yernüñ kalıñlıkı beş yüz yıllık yer turur arası **ma** andağuk* (KE 4r/2-3)
*Yarlıg keldi ey Ādem uşmağ yaratdım aña kirgüçiler **ma** yaratdım tamuğ yaratdım aña kirgüçiler **ma** yaratdım maña şükr kılsunlar tēp* (KE 10v/5-6)
*İdi 'sinden yarlıg keldi yağılık düşmānlık belgürtgen muvāfıklık **ma** bergey* (KE 25r/5)
bu künden soñ ağın kayğumı koydum
*cihāndın irikip cāndın **ma** toydum* (HŞ 47/927)
nedimler közleriñge uyku toldı
*kopuzçılar **ma** sazın yirge saldı* (HŞ 82/1623)
*mini ol it saqışınça **ma** körmez*
iti itlense izder mini sormaz (HŞ 110/2205)
*kılur cinsi birle kuşlar **ma** pervāz*
kögerçinge kögerçin kazka hem kaz (HŞ 113/ 2278)
çıkarğaymen tidi men anı taşdın
*timürdin ot tig gevher **me** taşdın* (HŞ 26/509)
kamer pāre boldı işāret bile
*katıg taş **ma** keldi katında tile*
tağı bilgil enşāri oğlanları
ölüp bāz tirildi munı keğ bile (MM 34/2)
biliñ kökdin ilk kāfir iblīs tağı
*Qabıl yer yüzinde **me** boldı şakī*
bu ēkkisini kıldı bed-baht hased
'akiller haseddin kerek muttaķī (MM 52/2)

Zamirlerden Sonra:

*İdi 'azze ve celle tamuğdın beşinci kat yerge çıkardı anda **ma** üküş fā'at kıldı erse altıncı kat yerge çıkardı* (KE 4v/1-2)
*Yarlıg keldi uşmağğa baruñ uçmağnı ma körün bardılar uçmağnı kördiler olarnıñ **ma** üküşreki uçmağda kaldılar* (KE 10v/12-13)
*Ol hālde hitāb kelgey ey İblīs tamuğluklar seni isteyürler İblīs ayğay men **me** olarnı tileyür men* (KE 17r/8-9)
*Fermān keldi Ādem oğlanların 'ayb kılmañ siz yer yüzinde bolsañız erdi olarda yaratulğan sizlerde bolsa siz **me** andağ kılğay erdiñiz* (KE 21r/13-14)
içürdi şabr otın şāvür-ı 'aftar
*yaraştı şabr birle ol **ma** nāçār* (HŞ 95/1907)
eger aysa vişāli şubhı atsın
*ayt kim tün uzun tur ol **ma** yatsın* (HŞ 115/2305)
bu sözge kulak tut ötünme munı
*kereglik bolur ol **ma** kilse küni* (HŞ 116/2332)

ma/me enklitiği *neme* (<ne+me), *neçeme* (<ne+çe+me), *nemerse* (<ne+me+er+se) (Hacıeminoğlu 2015: 250-252) ve *yeme* (<ye-me) (Temir 1948: 36) örneklerinde kendinden önceki unsurla kalıplaşmış olarak karşımıza çıkar.

*Umm-i Mu 'id aydı **neme** yahşı konuklar siz sizlerni konuklağay erdim velikin kaht yıl turur ewümde heç nerse yok turur* (NF 22/2-3)

Hak te 'ālā benim üze neme uluğ lutflar taķı keremler kılıp turur anı izhār kılmak için aytur men tedi (NF 36/16-17)

Ebū Sufyān aydı: Yā 'Abbās uyanğ oğlı neme uluğ melik boldı tedi (NF 50/11)

Kök kapuğını açtılar taķı aydılar: Hoşluk bolsun Muhammed'ke neme yaķşı kelme keldi tedi (NF 53/9-10)

Peyğāmbar 'as. aydı: ... neme katığ ermiş bu cān bērmek tedi erse Fāţıma yığlayu başladı (NF 89/15-16)

Nemrūt aydı İbrahīm meniñ teñrimniñ tamuğı bar ot kaynatur tēr neme bu kün ot birle kaynatayın kim kutğarur ermiş köreyin tedi (KE 40v/13-14)

kaçan it egeleri kelse hatunlarığa kazan asturup özleri yol başığa çıkıp ötken kişilere neme körklüğ itiiñ bar ya sığıruñ ya tewen bar tēgeç kālā öler erdi (KE 94v/21-95r/2) neme meñgilig ümmetler irdi olar

köñgül sevse anlarını kayda olar (HŞ 9/165)

neme şabr kılgan turur anlar ot üze (KT 25a/3)

Cābir aytur ra.: Cümle şahābalar bu handaķını kazar erdi uluğ taş çıktı neçeme kuvvatlık erenler balta birle ursalar heç e³er kılmaz erdi (NF 28/4-5)

Neçeme kim bu küvveçdin aş çıkarurlar taķı bu tandürdin etmek çıkarur erdiler heç bu küveçniñ aş eksilmez erdi taķı bu tandürnuñg etmekleri eksilmez erdi (NF 29/12-13)

Kaçan kim Ebrehe Ka 'be'ke yawuk kelmeke kaşdı kıldı erse ol Maħmūd atlığ fıli çökti heç turmas neçeme kim tēmür irğaķlar birle ururlar heç yerindin kopmas (NF 42/14-15)

neçeme uluğ belā u miñnet kelse sizler şabur kılu bilür siz taķı imānnı içginmaz siz (NF 76/8)

Kim ol kün cevāp aydı erse neçeme küçlüğ çığay erse hac ötegey taķı kim cevāp ayımadı erse neçeme küçlüğ bolsun hac ötemegey (KE 53v/9-10)

Şenbe kün nemerse yaratmadı munça nemerselerini bir köz yumup açkunça yaratır erdi (KE 3v/6-7)

aruk sığır [semiz sığırlar]nı yutar olarnıñ kursoraķında hiç nemerse körünmes (KE 89v/2-3)

Mevlī 'azze ve celle Hāri³'ni köke ağdurdı anda yeme üküş řā'at kıldı erse ēkinç kat kökke ağdurdı (KE 4v/4-5)

İblis kelip Kābil'ğa aydı Hābil kurbāni anıñ için kabül kıldı ki Mevlī 'azze ve celle hazretinde anıñ 'izzeti ve kurbı bar atañ Ādem yeme anı sewer (KE 15v/14-15)

Kābil'niñ öwkesi keldi aydı men Hābil'ni öltüreyin kız yeme halīfelik yeme maña kalsun (KE 15v/16-17)

Öñin karındaşları aydılar Şi³ ewde olturup iş işler biz yābānda kış yay emgenür miz biz yeme bözçilik öğrenelin tēdiler (KE 18r/4-5)

Kābil'niñ bir közsüz oğlı bar erdi ol ođulnuñ bir yaş oğlı bar erdi ol yeme közsüz erdi (KE 21r/6-7)

6. mU

Eski Türkçe döneminden itibaren mevcut olan mI/mU morfemi ilişkili olduğu yapıda soru ifadesi oluşturma temel işlevinin yanında pekiştirme; şaşırma, inkâr, olasılık vb. anlamları belirtme işlevleri de bulunur (Koca 2018: 304).

Ercilasun, Türkçede soru eki olmadan da vurgu ve tonlama ile soru sorulabildiğini, Orhun yazıtlarında asıl işlevi pekiştirme olan mU'nun yanında gU morfeminin de

kullanıldığını ve bunların sonradan soru eki durumuna geldiğini, bugün Yeni Uygur Türkçesinde *mU*'nun soru işlevinde değil “da” anlamında pekıştirme işlevinde kullanıldığını belirterek *mU*'nun temel işlevinin pekıştirme olduğunu ifade eder (Ercilasun 2008: 50).

Hacıeminoğlu, aslında bir ek olan *mU*'nun isim veya fiillerden sonra gelerek soru mefhumunu ifade ettiğinden, uzun süre uyum dışı kalarak bünyesini *mU* şekli ile muhafaza ettiğinden fakat Batı Türkçesinin ilk devirlerinde *mI* şeklinde düzleştiğinden, daha sonra ise *mI/mU* telaffuzları ile ekleşerek uyuma tabi olduğundan bahseder (Hacıeminoğlu 2015: 275).

Harezmi Türkçesi metinlerinde *mU* enklitiğinin çeşitli zamanlarda çekimlenmiş fiil, isim ve zamir türü sözcüklerden sonra kullanıldığı örnekler tespit edilir. Bu dönem metinlerinde söz konusu enklitik ekleşme temayülü göstermez.

Fiillerden sonra:

Ebū Leheb aydı heç bilmez men neteg kılamak kerek uyam oğlu Muḥammed dīninge kīrsem bolur mu yā taḳı kirmesem mü yahşırak heç bilmez men (NF 16/8)

Ümm-i Cemil feryād kıldı kim eger sen Muḥammed dīninge kīrseñg menin töşekim sañga ḥarām turur men seniñg birle bir ewde turmağay men tēdi körmedin mü oğlum 'Ataba' nı qarğap öltürdi (NF 16/9-10)

Ḥitāb keldi ey ferīşteler sizlerge aymadım mu men bilgenni sizler bilmez siz tēp (KE 8v/18-19)

Ey Rāhīl oğlu yalğan düş aytmışñ yetmes mü taḳı boynumuzga minür mü sen tüşgil yörügil tēp ısığ kumda yalıñ aḍak kavdılar (KE 69v/7-8)

Aymadım mu sizge ḥaḳıḳat üze men bilür men köklerniñg örtüglügin taḳı yirniñg örtüglügin (KT 6a/1)

kişi ölmezdin aşnu bu ömürdin

ölermen tip keser mü hiç umunçın (HŞ 114/2296)

nidin mini kıdur bu yañghğ āzār

'aceb öz 'aybını bilmez mü ol yār (HŞ 110/2197)

İsimlerden Sonra:

Sūheyl aydı: Yā Muḥammed eger bizler seni Tañgrı'niñg resülü bilsek seniñg birle mundağ işler mü kılgay erdük sañga hilāf mu kılgay erdük? Atañg atıdın nişe yüz çevrür sen? (NF 46/6-7)

Cebre'ıl aydı: Ey Burāk Muḥammed'ke mü çalıklık kıdur sen? Heç kimerse münmedi sañga Muḥammed'din 'azīzrek Ḥaḳ te'ālā katında (NF 52/13-14)

Aydı ey melik bu ot içinde kamuğ dünyā tağları bolsa köygey erdi İbrahīmi mü koyar tēdi (KE 42r/19-20)

'aceb ḥaḳ mini taşdın mu yarattı

kim uş muntig içimge ot kattı (HŞ 129/ 2596)

kēl emdi saḳıñgıl tefekkür bile

inanmak revā mu bu tıngu yēle

tiriğlik bile bu kamuğ işleriñ

tiriğlikniñ aşlı erür yēl bile (MM 46/2)

cemād cānsızın ol nē işge yarar

kulaḳ mu eşitür bu köz mü körer

şerī at til ol bil tarīkat kulaḳ

ḥaḳıḳat bu köz tēg ḳanı kim sorar (MM 346/2)

Zamirlerden Sonra:

Melik aydı ey Şālih men saña kılğan edgüliknüñ yanıtı bu mu turur? (KE 34r/3)

7. Ok

ok/ök enklitiği Türkçenin ilk yazılı metinlerinden itibaren kuvvetlendirme/pekiştirme/tekit işleviyle kullanılır. Gabain, bu enklitiğin kuvvetlendirme bildirdiğinden ve *anta ok* “hemen sonra”, *timin ök* “hemencecik”, *ançulayu ok* “tam böyle (tam bunun gibi)”, *birök* “fakat”, *umadın ok* “tam muktedir olmadan (tamamıyla yapamadan, yapacak durumda olmadan)”, *näçük* < *nä+çä ök* “tam bunun gibi, nasıl?” şeklindeki kullanımlarından bahseder (Gabain 2007: 105).

Tekin, Orhon Türkçesi Grameri adlı çalışmasında *ok/ök*’ün bir zamiri, bir zarfı ya da bir eylemi pekiştirdiğini belirterek bu durumu Orhun yazıtlarından örneklerle gösterir: *Özüm ök kagan kışdım* “Onu ben kendim hakan yaptım”(T 6). *Biryä tabgaçig öñrä kītañug yrya oguzug üküş ök ölürti* “Güneyde Çinlileri, doğuda Kıtayları, kuzeyde (de) Oğuzları pek çok öldürdü” (T 7). *Kızıl kanım töküti kara tärim yügürti işig küçüg bertim ök* “Kızıl kanımı akıtarak, kara terimi döktürerek (ona) hizmet ettim” (T 52) (Tekin 2003:159-160).

Sonuna geldiği unsurun anlamını kuvvetlendiren, kelimenin ahengine göre kalın ve ince olan bu morfem Karahanlı Türkçesi metinlerinde de oldukça yaygın olarak kullanılır ve görev itibariyle Batı Türkçesindeki *da/de*’ye paralel bir kullanılışı vardır (Hacıeminoğlu 2008: 101-102; 2015: 252). Bu dönem metinlerinde *ok/ök*, *birök/birük* (< *bir+ök*) “eğer” (Hacıeminoğlu 2008: 275), *neçük/niçük* (< *ne+çe+ök*) “nasıl, niçin”, *nelek/nelik/nelik* (< *ne+le+ök*) “niçin, neden, nasıl” gibi kalıplaşmış olarak da karşımıza çıkar (Hacıeminoğlu 2008: 106-107).

Eckmann *ok/ök*’ü tekit edatları başlığı altında ele alır ve “bizzat, tam, aynı, tıpkı” gibi anlamlarda kullanıldığını belirtir (Eckmann 2011: 35).

Söz konusu klitiği ayrı bir çalışma konusu olarak inceleyen Korkmaz, bu klitiğin Köktürk, Uygur, Karahanlı ve Harezmi metinlerinde sıkça kullanıldığını bahseder. Yalın ya da çekim, iyelik ve çokluk ekleri almış isimler ile isim hükmünde olan kelimelerden sonra gelen *ok/ök*’ün cümle içerisinde o ismin anlamını belirtme ve pekiştirme vazifesi gördüğünü, etki ettiği isim ile birlikte “de, dahi, bilhassa, bizzat, yine, sırf, yalnız, ancak, ise, ... gelince, asla, hep, daima” gibi yeni anlamlar kazandığını belirtir (Korkmaz 2005: 99).

Buluç, *ok/ök*’ten berkitme edatı olarak bahsetmiş ve bu edatın ünlü ile biten bazı sözcüklerden sonra kullanıldığında büzülme ve kalınlaşma sonunda: *aylak* (< eyle *ok*), *buylak* (< böyle *ok*), *andayuk* (< anı teg *ok*), *bundayuk* (< bunu teg *ok*), *mundayuk* (< munı teg *ok*) gibi örneklerin ortaya çıktığını belirtir (Buluç 1963:163).

Şinasi Tekin de “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde Olga-Bolga Sorunu” başlıklı yazısında *andavuk*, *bundavuk*, *oluk* ve *buyuk* örneklerinde görülen *+yuk*, *+uk* ve *+vuk* eklerinin müstakil bir kelime olan *ok* pekiştirme edatının ekleşmiş şekli olduğundan bahseder (Tekin 1974: 133).

Karışık dilli eserlerde hem zamir köklerine hem de isim köklerine eklenebilen –*dAvUK/-dAyUK* eki, Harez m Türkçesindeki *andağok/andağuk* örneklerindeki *-dağok* enklitiği ile aynı fonksiyona sahiptir. Her ikisi de eklendiği kelimeye “öyle, öylece, bunun gibi” anlamlarını katar (Sarı 2010: 611).

Harez m Türkçesi eserlerinde *ok/ök* enklitiğinin neredeyse bütün sözcük türlerinden sonra kullanımına rastlanır. Söz konusu enklitik aynı zamanda ekleşme temayülü de gösterir.

İsimlerden Sonra:

Bütünlükün rāstlıkın korkar Tañrı te ‘ālādın ‘ālimlar ok öz kullarından (NF 233/3-4)
Ferīşteler kamuğları bir yolu ok secde kıldılar yalğuz ‘Azāzıl secde kılmadı (KE 9r/8)
Ma nāsi ol bolur çın ok Zelīhā Yūsufğa oğradı (KE 81v/17)
Ağınlar uçdılar Lebed kaldı ol yerde ök öldi (KE 30v/1)
siniñ tevfikiñg ok cānım yarıtur
siniñ taqdiriñg ok buyruk yürütür (HŞ 157/3173)

Sıfatlardan Sonra:

Ya k̄ub du ‘ā kıldı böri destür tiledi çıkdı ol ok kün böri oğlını buldı (KE 72v/11)
Resül ‘aleyhi ‘s-selām ol ok kēçe andın yandı ‘ammesi ümmühānī eviñe keldi (KE 216v/18)

Zarflardan Sonra:

İblīs aydı ... Mevlī ‘azze ve celle anı maña musallať kılsa boyun sünmegey men meni aniñ üze musallať kılsa öltürgey men ol zamān ok kāfir boldı tēmişler (KE 6v/5-6)
Taķı havāda bir kuş bar erdi anda ok oknı aniñ kaniñğa bulğap saldı (KE 44r/14)
üwüş erken ök yu soñınça biri
taķı başnı kapsayı mesh et arı
yunuğ farzı şāh ol bu sünnet vezir
taťavvu ‘ edeb müsteħab leşkeri (MM 94/1)

Zamirlerden Sonra:

Yūsuf aytur kamuğını olarğa ok bērin (KE 89v/13)
Andağ kıldılar erse her niçe bir yanga taş temür saldılar ol ok ağır keldi (KE 177r/20-21)
kerek öltür kerek ruzī bağışla
sen ok bil ni tileseñg anı işle (HŞ 157/3172)
bu ma ‘şük tapa bil sēn-ök közğü-sēn
ħacet yok ajunnu tēlim kezgü-sēn
açılmaq kerekse saña bu beyān
sivallahdın öziñ tamām üzgü-sēn (MM 370/1)
sēn-ök-sēn yaratğan bu yer kök kün ay
bu küz kış kerek yaz kerek bolsu yay
bu yoknı kılıp bar kamuğ barnı yok
kılığlı ganī sēn kamuğ halk çığay (MM 3/1)

Edatlardan Sonra:

koy öz zülfüñg bile az oyna iy cān
mini zülfüñg tig ök kılma perīşān (HŞ 84/1663)
sañga sen tig uluğ başlıg kerek bir
ni kopğay men tig ök miskindin āħir (HŞ 173/3512)
ayıttı iy şehinşāh şādmān bol
hemīşe muntig ok şāh u cihān bol (HŞ 101/2024)

anadın toğmışım tig pāk irr men
hem z mhrm bile **k** oturur men (Hş 151/3046)
kim ol emgek bile 'ışk otu çgey
ya taş kzmağk bile **k** 'mri kiçgey (Hş 125/2509)

Fiillerden Sonra:

harış hırşı hasret bulu bilmes **k**
harışlık rr ig veli dāru yok
kanā 'at bile r ulaşu 'aziz
eşitgil bu szni ayā 'ākil uç (MM 54/1)

k/k enklitiği **andağok**, **mundağok**, **olok**, **neçk**, **nelk**, **ançak**, **nik**, **tegk**, **çın-k**,
birk rneklerinde kendinden nceki unsurla kalıplaşmış olarak karşımıza çıkar.

Eb Bekr ... aydı kim sen ekkı twe birle 'Abdullāh' nı alıp Sevr atlığ tağ tpinde gār
bar biz çıkmışdın uç kndin soņđ aņđa kelgey sen tp turur erdi anlar tağı **andağok**
uç kndin soņđ keldiler (NF 23/13-14)

ç miņđ kişi cmlesi toydılar tağı kweç aşı **andağok** erdi tağı tandr etmeleri
andağok erdi (NF 29/13-14)

Krer men bir adım ornı hāl ermez cmle kk zesi ferışte birle toluğ turur burunđı
kkler tağı **andağok** ferışteler birle toluğ erdi (NF 56/5-6)

Ol yzkniņđ zesinge buyurđı kim Muğammed Reslullāh bitiņgiz tp ol yzk
kılđuçı stād tağı **andağok** kıldı (NF 77/16-17)

Tegme bir kkniņđ kalınlığı beş yz yillik yr turur arası ma **andağok** yana tegme bir
yrniņđ kalınlığı beş yz yillik yr turur arası ma **andağok** (KE 4r/2-3)

Mevl 'azze ve celle kızıl altundın yaratılmış bir tağt iddi gher birle muraşsa '
kılınmış **andağok** hil 'atler aņđa keddrdi altun tāc bařıņđa urđı ol tağt ze oturđı (KE
7r/8-9)

Ādem **andağok** krbān kılur erdi ot kelip kydrr erdi (KE 15r/2)

Bir kn 'Osman raşhu Peyđambar 'as. 'nuņđ hādimleridin eşitti kim Peyđambar 'as.
ewinge uç kn boldı kim kzđan asılmadı ot urulmadı tokuz hcresinde tağı
mundağok tp za 'faları tağı şabur kılup turur Peyđambar tağı şabur kılup turur erdi
(NF 125/8-10)

mundağok cum 'a namāzını cām 'de imām birle kıldı tağı uluğ yazuğklardın sağlandı
(NF 240/7-8)

mundağok bir ramazān ayını rza tuttu tağı bir ramazānka tegi uluğ yazuğklardın
sağlandı (NF 240/9-10)

Peyđamber 'as. ... koy dileringe tağı **mundağok** hkm bolđay sığır dileringe tağı
mundağok hkm bolđay tp aydı (NF 251/2-3)

Tağı ayımışlar uçmağ halkığa lm yok **mundağok** tamuğ halkığa lm yok ançası
bar kim ta 'abbr ve dehşetleri bolđay (KE 21r/2-4)

Ba 'zi rivāyetlerde kelmiş İsmā 'il Hācer 'din **mundağok** tuğdı (KE 48r/15-16)

Cuhd aydı va 'llāhi kim Tevrt içinde **mundağok** okıdım tp imān keltrdi (KE 67v/6-
7)

Mundağok kıyāmet kni m 'min klđa tamuğı krgzgeyler (KE 91r/16-17)

Szleşse irdi bizge Taņđrı yā kelse irdi bizge niřān **mundağok** aydı anlar (KT 17a/4)
munuņđ kim kilmeki hem barnağı renc

iligde bolmasa yig **mundağok** genc (Hş 145/ 2931)

kişi kim **mundağok** taş zre kalđay

eger fil irse men tig k yok alđay (Hş 173/3507)

yağın bir tmişde kinçin ytr

taķı anda kēdin teşehhüd kētür
 yakīn ēkki tēmişde hem **mundağoķ**
 taķı birni yana namāzın bitür (MM 126/3)
 biliñ altun altunga bey 'i revā
 eger artuķ alsa ħarām ot ribā
 kümişge kümiş ħükmi hem **muntēg-ōk**
 kümiş altun ara ziyāde revā (MM 249/3)
 Fir'avn suw yüzinde taht urup oturur erdi **oloķ** yerde yazılanmaķğa yer kılmuş erdi
 (KE 111r/17-18)
 anuñ tig sañga men kim men **oloķ** dem
 yıkıldım irdi ağdın ol kün oķ hem (HŞ 173/3511)
 şükür ħamd uğanga tümen miñ hezār
 kamuğnı yaratğan **oloķ** bir ü bar
 anıñ emri birle felek ewrülür
 anıñ ħükmi birle kılur yer qarār (MM 378/2)
 İmām Aħmed aydı ... men **neçük** du 'ā kılmağayın tēdi (NF 202/10)
 İblis-i la'in aydı men **neçük** yığlamayın kim munça miñg ħalāyık bukün 'Arafāt'ka
 keldiler (NF 275/1)
 Cümle ferīşteler ta'accub kıldılar kim Ādemī munça 'ibādat kılmuşdın soñg **neçük**
 kāfir bolğay? tēp aydılar (NF 368/8-9)
 Ey Muħammed ağır yük **neçük** yükleyin rüze tutğanga rüzesin unutturdum yēm içim
 birle ħarnı toydı erse añdurdum rüzesin bozmadım (KE 213r/7-8)
 Ey Yūsuf ol kün kuğuğ başında erken **nelük** aymadıñ men seni satğın almağay erdim
 (KE 75v/10-11)
 Ol böri Yūsufnuñ köñleki üçün öltürmiş erse köñlekini **nelük** alıp kitmedi? (KE 72r/3-4)
 Bayaķı a 'rabī yana keldi aydı: ey yigit **nelük** yığlar sen? (KE 79r/12-13)
 Mevlidin ħitāb keldi kim ey Dāvūd **nelük** yıđlayur sen? (KE 100r/13)
 Yūsuf aydı men men tēmekge uwıtanmas mu sen mundağ küçüñ ħırvetiñ bar igeç
 Yūsufnu börige **nelük** yedürdiñ (KE 104r/2-3)
 ħara toprakķa kirmiş tolun ayım
nelük başımķa toprak ħoymağayım (HŞ 135/2724)
 tökülmüş ol çiçekim uş butaķdın
nelük bolmasun ansız bađ mañga ħın (HŞ 135/2725)
 uçup kalmış cihān körmiş çırağım
nelük sızğurmağayın közde yağım (HŞ 135/2726)
niçük kim kezdi yalğuz tağlar ara
 yine çimgen çiçekler bağlar ara (HŞ 55/1084)
 'ömr kaç künni ħısmet kim birildi
 kiçer antiğ **niçük** kim ħul tirildi (HŞ 164/3316)
 kim iy şāh yarlıķa **ançaq** yazuķla
 uluđluķ ħıl kiçiklerini bağışla (HŞ 19/362)
 eger 'adl itse uşbu çerh ü ħaddār
 mini **nik** öltürür ni munça ħınar (HŞ 130/2609)
 'aceb bizdin öze kiçgen 'azizler
nik aymaz körgenin bizlerge kızler (HŞ 212/4300)
 bu dünyā ēkin ēkgü yer bil munı
 ħayır şer su-be-süy kıyāmet küni

bu kün nê kim êksen yarın orğa-sen
 çatıglan tirilgil **çın-oğ** rāst kōni (MM 279/4)
 bu ilhām-ı rabbānidin yorguçı
 melek tēg ulaşı oyağ turğuçı
 şerī‘at tarīkat hākīkat üze
 kirip rāst hākīkat **çın-oğ** barguçı (MM 389/4)
 tutuş tünle kündüz seherde niyāz
 tamām bülbül ötmüş **tēg-ök** bolsa yaz
 tekellüf salıban tevāzu‘ bile
 yörügli hākīkat aytıban mecāz (MM 390/2)
 bilig bilmiş üçün ‘alimler birer
 öñinler cāhil tēp tekellüf kurar
 bilig bildi érse bu Mūsā **tēg-ök**
 cāhil tēse bolmas Hızır tēgtür ér (MM 394/3)
 Tapunur miz İdīnġge taķı atalarıñġ İdisiñge İbrāhīmñiñ taķı İsmā‘ilniñ taķı
 İshākñiñ **birök** İdige (KT 19a/7-8)

8. ol

ol klitiği Divānū Lūgati ‘t-Türk’te “isimlere ve fiillere tekit için gelen edattır” şeklinde tanımlanır (DLT C. I: 37).

Emre, isim cümlelerinde yüklem ile özneyi birbirine bağlayan koşaç denilen yapıların bulunduğunu belirtir. Eski kaynaklarda benzer işlevde kullanılan zamirlerin de olduğundan ve aynı dönemde “turur” morfeminin yanında bu zamirlerin koşaç rolü üstlendiğinden bahseder (Emre 1945: 274).

Alyılmaz, *ol*’un cümlelerin anlamını kuvvetlendiren ve anlama kesinlik kazandıran bir ek-edat olduğundan bahseder (Alyılmaz 1994: 256).

Üstüner ise *ol* klitiğine pekiştirme edatları içinde yer verip, *ol*’un bir pekiştirme edatı olduğunu belirtir (Üstüner 2003: 159).

Harezmi Türkçesi metinlerinde *ol* enklitiğinin isim, zamir ve fiil türü sözcüklerden sonra kullanıldığı tespit edilir. Ayrıca söz konusu enklitiğin ekleşme temayülü göstermeyip müstakil olarak kullanıldığı görülür.

İsimlerden Sonra:

kōz körġeni cemāl *ol*
 sewmek anı helāl *ol*
 andağ cemāl körüben
 kim sewmese vebāl *ol* (KE 78v/19)
 niçe dost irse yüz ança yağı *ol*
 niçe küldürse yüz ança yığı *ol* (HŞ 90/1796)
 ayıttı cānnı satmaķlık ġatā *ol*
 ayıttı ‘ışķ yolında hem revā *ol* (HŞ 125/2522)
 aķunluġnuñġ soñġı bilgil ölüm *ol*
 ölüm irmez iy ‘āķıl bu ulum *ol* (HŞ 139/2803)
 zarif söz aş içinde tatlı tuz *ol*
 kiter köp bolsa tatġı az uz *ol* (HŞ 116/2331)
 tilek birliki bir eķinç nisbet *ol*

bu êkki bile bolsa bil şöhet ol
eger hâli bolsa bu êkkide bir
erür 'âdeti 'âm öñin ülfet ol (MM 315/1,2,4)

Zamirlerden Sonra:

Âdem yazıladı yıdıg yel belgürdi aydı ey Cebrâ`il bu ne ol? (KE 14r/12-13)
bu mihrâb içre ma`bûdı bularnıñg
ni ol kermekde maqşûdı bularnıñg (HŞ 3/48)

Âdem-i Şaft`niñ 'ömri miñ yıl va`delig erdi mısâk küinde bir bölek kavmnı kördi
başlarında nür komıyur erdi aydı yâ Rabbi bular kim ol? (KE 19r/8-9)

Ewde tuğgan ernek emgen tağda turğan İbrahîm

Yulduz añlap aynı tañlap kök[ke aşgan İbrahîm]

Aydı bir kün ey ana aygıl meniñ teñrim kim ol (KE 37v/10-11)

Bir kün anasıña sordı men yoğ erdim bar boldum meniñ teñrim kim ol? (KE 38r/13)

yaratguçı ol ol bu ins ü cänni

yaratguçı hem ol kayra cihänni (HŞ 138/2782)

tiriglik nişanı adak yıgmağ ol

ya köz yümmek ol yâ ağız kısmağ ol

ya qopmaqlık öre aniñ tügleri

ya kesmişde kanı ata çıqmağ ol (MM 240/1,2,4)

Fiillerden Sonra:

tiken urğın êksen çecek önmes ol

fesâd ağsa sêndin hayır inmes ol

'aceb tañ erür bu kişi gâfleti

nê këlgey maña têp soñın sanmas ol (MM 280/1,2,4)

9. Sonuç

Harez m Türkçesi metinlerinde genellikle endişe, tahmin, şüphe, ikaz/uyarı gibi anlamları karşılayan *A*, *dA*, *erki*, *IA*, *mA*, *mU*, *Ok* ve *ol* enklitikleri tespit edilmiştir.

Söz konusu enklitiklerden bazıları örneklerde sadece müstakil olarak kullanılırken (*dA*, *erki*, *mU*, *ol*), bazıları sadece ekleşip kalıplaşmış olarak kullanılır (*A*, *IA*). Bunun yanı sıra çok sık kullanılan *mA* ve *Ok* enklitiklerinin hem müstakil hem de kalıplaşmış örnekleri mevcuttur.

A enklitiği *-sañgan/-señgen* (*-sañg-a+n/-señg-e+n*), *-ğıla/-gile* (*-ğıl-a/-gil-e*) gibi yapılarda bağlı olduğu unsura ekleşmiş olarak kullanılır.

Bu dönem metinlerinde müstakil olarak kullanılmayan *IA* enklitiği *bile* (<birle), *birle*, *birlen* örneklerinin yanı sıra *kat+la*, *kur+la*, *öy+le+n*, *tañ+la*, *tün+le*, *üze+le* örneklerinde de kalıplaşmış olarak karşımıza çıkar.

Sık kullanılan yapılardan biri olan *mA* enklitiği müstakil olarak kullanılmasının yanı sıra *neme* (<*ne+me*), *neçeme* (<*ne+çe+me*), *nemerse* (<*ne+me+er+se*), *yeme* (<*ye-me*) gibi örneklerde kalıplaşmış olarak kullanılır.

Neredeyse bütün sözcük türlerinden sonra kullanımına rastlanan ve çok sık kullanılan *ok/ök* enklitiği müstakil olarak kullanılmasının yanı sıra *andağok*, *mundağok*, *oloğ*,

neçük, nelük, ançak, nik, tegök, çın-ok, birök gibi örneklerde kalıplaşmış olarak kullanılır.

Özellikle soru cümlelerinden sonra kullanılan ve bu dönemde yavaş yavaş kullanım alanından çekilmeye başlayan *erki* enklitiğinin, *erken* ile karıştığı örnekler mevcuttur. Nehcü'l-Feradis'te geçen “*İbrâhîm peygâmbere aydı... ne 'aceb tüş kördüm rahmânî mü erkin yâ taķı şeytânî mü erkin*” örneğinde bu karışıklık daha açık bir şekilde görülür: Harekeli bir metin olan Arap harfli metinde *erken* kelimesindeki kef (ك) harfi esre ile harekelendirilmiştir. Böylece pekiştirme göreviyle kullanılan *erki* ve bazı örneklerde onun yerine kullanılan *erken*'den başka *erkin* şeklinde bir yazım karşımıza çıkar.

Bu çalışmayla birlikte benzeri çalışmaların söz konusu yapıların tarihî gelişiminin tespit edilmesinde ve tarihî ve çağdaş Türk lehçelerinde kalıplaşmış olarak bulunabilecek olan bu yapıların yeni etimolojilerin izahında faydalı olacağı kanaatindeyiz.

Taranan Eserler ve Kısaltmaları

HŞ	Hüsrev ü Şirin
KE	Kısâsu'l-Enbiyâ
KT	Kur'ân Tercümesi
ME	Mukaddimetü'l-Edeb
MM	Muînü'l-Mürîd
MN	Muhabbet-nâme
NF	Nehcü'l-Ferâdis

Kaynakça

- ALYILMAZ, Cengiz (1994). *Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Yayını.
- ARAT, Reşit Rahmeti (2006). *Atebetü'l-Hakayık*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ATA, Aysu (1997). *Kısasü'l-Enbiyâ I (Giriş-Metin-Tıpkıbasım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ATALAY, Besim (1986). *Divânü Lûgati't-Türk Tercemesi I-II-III*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- BULUÇ, Saadettin (1963). “Behçetü'l-Hadâik fi Mev'izeti'l-Halâik'ten Derlenmiş Koşuklar”. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 11: 161-201.
- CLAUSON, Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth Century Turkish*. London: Oxford University Press.
- ÇAĞATAY, Saadet (1963). “Türkçede ki>erki”. *TDAY-Belleten*: 245-250.
- DENY, Jean (1941). *Türk Dili Grameri* (Çev. Ali U. Elöve). İstanbul: Maarif Matbaası.
- ECKMANN, Janos (2004). *Nehcü'l-Ferâdis* (Yayımlayanlar: Semih Tezcan, Hamza Zülfikar). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ECKMANN, Janos (2011). *Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar* (Haz.: Osman Fikri Sertkaya). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- EMRE, Ahmet Cevat (1945). *Türk Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ELÖVE, Ali Ulvi (1958). “da/de Üzerine Bazı Düşünceler”. *Türk Dili*, VII: 454-457.
- ERASLAN, Kemal (2012). *Eski Uygur Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- ERCİLASUN, Ahmet B. (2008). “La Enklitiği ve Türkçede Bir 'Pekiştirme Enklitiği' Teorisi”. *Dil Araştırmaları Dergisi*, 2: 35-56.
- ERDAL, Marcel (2000). “Clitics in Turkish”. *Studies on Turkish and Turkic Languages, Proceeding of the Ninth International Conference on Turkish Linguistics*. 12-14 August 1998. Wiesbaden. (Edt. Ashl Göksel - Celia Kerslake). Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 41-48.
- ERGIN, Muharrem (1980). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi.

- GABAIN, A. Von (2007). *Eski Türkçenin Grameri* (Çev.: Mehmet Akalın). Türk Dil Kurumu.
- GÜL, Meltem (2015). "Kutadgu Bilig'de Enklitik Edatları". *The Journal of Academic Social Science Studies*, 34: 403-416.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2000). *Kutb'un Hüsrev ü Şirin'i ve Dil Hususiyetleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2008). *Karahanlı Türkçesi Grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- HACIEMİNOĞLU, Necmettin (2015). *Türk Dilinde Edatlar*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- İPEK, Birol (2009a). *Türkçede Pekleştirme Edatları*. Doktora Tezi. Elazığ: Fırat Üniversitesi.
- İPEK, Birol (2009b). "Divânü Lûgati't-Türk'te Geçen Enklitik Edatları". *Turkish Studies*, 4/3: 1199-1212.
- KOCA, Sencen (2018). *Tarihi Türk Lehçelerinde Klitikler (8-15. Yüzyıl)*. Doktora Tezi. Ankara: Gazi Üniversitesi.
- KORKMAZ, Zeynep (2005). "Türkçede ok/ök Pekleştirme (İntensivum) Edatı Üzerine". *Türk Dili Üzerine Araştırmalar-I*. Ankara: TDK Yay., 98-109.
- KORKMAZ, Zeynep (2005). "Türkiye Türkçesinin ki Bağlacı İle ki Şüphe Edatı Arasındaki Yapı ve Görev Ayrılığı". *Türk Dili Üzerine Araştırmalar-I*. Ankara: TDK Yay., 620-624.
- KORKMAZ, Zeynep (2011). *Türkçede Eklerin Kullanılmış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*. Ankara: TDK Yay.
- MANSUROĞLU, Mecdut (1998). "Karahanlıca", *Tarihi Türk Şiveleri* (Edt. Mehmet Akalın). Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 133-171.
- ÖNER, Mustafa (2018). "Türkçede Eş Sesli Son Çekim Edatı bile ve Kuvvetlendirme Edatı bile". *Dil Araştırmaları*, 7-21.
- ÖNLER, Zafer (1996). "Türkçede -La Zarf Eki". Uluslararası Türk Dili Kongresi Bildirileri. Ankara: TDK Yay., 9-15.
- ÖZKAN, Mustafa (2007). "Eski Türkiye Türkçesinde ki/kim Bağlaçlarının Kullanılışı Üzerine". *IV. Uluslar arası Türk Dili Kurultayı Bildirileri II*. Ankara: Türk Dil Kurumu., 1405-1416.
- ÖZMEN, Mehmet (1987). "Da/de Bağlama ve Kuvvetlendirme Edatının Türeyişi". *Selçuk Üniv. Fen-Edebiyat Fak. Dergisi*, 4: 73-79.
- SAĞOL, Gülden (1993). *An Inter-linear Translation of the Qur'an Into Khwarazm Turkish = Harezmi Türkçesi Satır Arası Kur'an Tercümesi: Introduction and Text I*. Sources of Oriental Languages and Literatures 21, Turkish Sources XIX, Harvard University The Department of Near Eastern Languages and Civilizations.
- SARI, Mustafa (2010). "Karışık Dilli Eserlerde Kelime > Enklitik > Ek Sürecinde Bir Biçim Birimi: -dAvUK/-dAyUK". *Turkish Studies*, 5/1: 594-615.
- SERTKAYA, Osman F. (1972). "Harezmi'nin Muhabbet-nâme'sinin İki Yeni Yazma Nüshası Üzerine". *Türkiyat Mecmuası*, 7: 185-207.
- TEKİN, Şinasi (1974). "1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde Olga-Bolga Sorunu". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 21: 59-157.
- TEKİN, Talat (1958). "da/de Bağlayıcısının Türeyişi". *Türk Dili*, 78: 276-277.
- TEKİN, Talat (2003). *Orhon Türkçesi Grameri*. İstanbul: Türk Dilleri Araştırmaları Dizisi:9.
- TEMİR, Ahmet (1948). "Uygurca Yme Sözü Hakkında". *TDAY Belleten*, 12-13: 33-40.
- TRASK, R.L. (1993). *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*. London: Routledge.
- TOPARLI, Recep; ARGUNŞAH, Mustafa (2018). *Mu'înu'l-Mürîd*. Ankara: TDK Yayınları.
- TULUM, Mertol (1980). "La/Le Ekine Dair". *III. Milli Türkoloji Kongresi*. 6-10 Ekim 1980. İstanbul: 157-164.
- ÜSTÜNER, Ahat (2000). "Türkçedeki +-A Pekleştirme Ekinin Türkiye Türkçesi Ağızlarında Kullanılışı". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1: 189-206.
- ÜSTÜNER, Ahat (2003). *Türkçede Pekleştirme*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Basımevi.
- VARDAR, Berke (2002). *Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Multilingual Yayınları.
- YILDIZ, Osman (2008). *Yüsuf u Zeliâ (Destân-ı Yüsuf): Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler*. Ankara: Akçağ.
- YÜCE, Nuri (2014). *Mukaddimetü'l-Edeb*. Ankara: Türk Dil Kurumu.